

Уляна БЕЛНАКІТА,

orcid.org/0000-0001-9082-8415

*студентка IV курсу кафедри образотворчого мистецтва
Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) zpr.ukr.ua@gmail.com*

ВІЗІ ХОРТИЦІ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ УКРАЇНИ

Природа Хортиці – місця сили біля Дніпровських порогів, що оточувала низку поколінь українських козаків, упродовж багатьох століть надихала творців живопису. Враховуючи, що краєвиди означеної території зберігають пам'ять про звияги козацької старшини, представників війська низового запорозького, їх побут, устрій, дух врешті-решт, їх історична цінність постійно привертає увагу художників.

Найбільш відомі твори вітчизняних митців XIX – початку XXI століть поступово стали документами епохи і закарбували в собі всю красу місцевих краєвидів. З-поміж них твір швейцарського художника Жака Мівілля початку XIX ст. (1814 р.) (Рис. 1), таких корифеїв українського образотворчого мистецтва, як Іван Айвазовський, Тарас Шевченко, Ілля Рєпін, Архип Куїнджі тощо. Тут можна побачити і слов'янські язичницькі капища, і християнські святині пізнього Нового часу, і музейні терени, що зберігають низку надважливих автентичних артефактів.

Окрему частину таких пейзажів складають урбаністичні види міста Запоріжжя, до складу якого входить унікальний природний заповідник Хортиця; особливі південні краєвиди з кручами, стовпами, озерами, що утворилися у гірських породах, плавнями понад дніпровськими порогами, більша частина з яких була вже на початку XX століття була затоплена під час будівництва Дніпровської гідроелектростанції. Ця найбільша в Європі гідротехнічна споруда такого штибу була потрібна задля створення судноплавних коридорів з виходом до Чорного моря, що в свій час мало стратегічне значення. Зведений за допомогою провідних будівничих-інженерів Америки та Австрії, каскад турбін електростанції утворює разом з давнім козацьким островом Хортиця унікальний пейзаж, котрий так любили зображати художники-представники індустріального мистецтва кінця 1920-х – початку 1930-х рр.

У вказаний період цю цілину землю в оточенні водної гладі та краєвищ досягнень техніки того часу писали такі відомі митці як Микола Глуценко, Костянтин Богаєвський (1930-ті рр.), далі Іван Ткаченко, Світлана Лажечнікова, Аркадій Архіреєв, Сергій Колосовський (1950-ті рр.), Володимир Коробов, Галина Севрук, Леонід Фаценко, Анатолій Фомін, Тетяна Яблонська (1970-ті – 1980-ті рр.), Микола Юлоп (2000-ні – 2010-ті рр.), Уляна Белнакіта (2010-ті – 2020-ті рр.) та низка інших митців, котрі впродовж двадцяти останніх років приїздили до Хортиці на щорічні пленери.

Ключові слова: Хортиця, образотворче мистецтво, живопис, XVIII – початок XXI століть.

Ulyana BELNAKITA,

orcid.org/0000-0001-9082-8415

*Fourth-year Student at the Department of Fine Arts
Institute of Arts of Kyiv Borys Grinchenko University
(Kyiv, Ukraine) zpr.ukr.ua@gmail.com*

VISIONS OF HORTICA IN THE FINE ARTS OF UKRAINE

The nature of Khortytisia – a place of strength near the Dnieper rapids, which surrounded a number of generations of Ukrainian Cossacks, has inspired painters for many centuries. Given that the landscapes of this area preserve the memory of the victories of the Cossack officers, representatives of the lower Zaporozhian army, their way of life, structure, spirit, after all, their historical value constantly attracts the attention of artists. The most famous works of domestic artists of the XIX – early XXI centuries gradually became documents of the era and engraved all the beauty of local landscapes.

Among them is the work of Swiss artist Jacques Miville of the early nineteenth century (1814), such luminaries of Ukrainian fine arts as Ivan Aivazovsky, Taras Shevchenko, Ilya Repin, Arkhip Kuindzhi etc. Here you can see Slavic pagan temples, and Christian shrines of the late New Age, and museum sites that preserve a number of important authentic artifacts.

A separate part of such landscapes are urban views of the city of Zaporozhye, which includes a unique nature reserve Khortytisia; special southern landscapes with cliffs, pillars, lakes formed in rocks, floodplains above the Dnieper rapids, most of which were already in the early twentieth century were flooded during the construction of the Dnieper hydroelectric power plant. This largest hydraulic structure of its kind in Europe was needed to create navigable corridors with access to the Black Sea, which was once of strategic importance. Built with the help of leading civil engineers from America and Austria, the cascade of power plant turbines together with the ancient Cossack island of Khortytisia creates a unique landscape that was so loved by artists in the late 1920s and early 1930s.

During this period, this virgin land surrounded by water and the best achievements of technology of that time were written by such famous artists as Mykola Glushchenko, Konstantin Bogaevsky (1930s), then Ivan Tkachenko, Svetlana

Lazhechnikova, Arkady Arkhireev, Sergei Kolosovsky (1950s), Volodymyr Korobov, Halyna Sevruk, Leonid Fashchenko, Anatoliy Fomin, Tetyana Yablonska (1970s – 1980s), Mykola Iolop (2000s – 2010s), Ulyana Belnakita (2010s – 2020s) and a number of other artists who have come to Khortytsia for annual plein airs over the last twenty years.

Key words: *Khortytsia, fine arts, painting, XVIII – beginning of XXI centuries.*

Постановка проблеми. Хортицький мальовничий ансамбль краєвидів і споруд, розташований у предковичних землях Запорізької землі, склався до початку XVIII століття. Тоді, землі, розташовані на неприступних порогах ріки Дніпро, стали маєтністю, що належала славному Війську запорізькому на чолі з видними представниками козацької старшини. Не дивлячись на велике історико-культурне значення острова Хортиця, як форпосту Української козацької держави, мистецьку специфіку краєвидів даного регіону досі не було повноцінно осмислено.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі студії були присвячені теренам Хортиці ще з часів Еріха Лясоти (Лясота Е., 1890) та Гійома де Боплана (кінець XVI – початок XVII століть) (Боплан Г. де, 1990), нотатки Готліба Гмеліна (Гмелін Г., 1771–1785) та «секретні» роздуми Яна III Собеського (XVII століття) (Деларак Ф., 1699), згодом фундаментальні праці Дмитра Яворницького (XIX століття) (Яворницький, 1990). Однак вказаних дослідників-мандрівників початково цікавили окремі елементи топографії острова, побуту та етнографії населення України – Козацької держави. Натомість візіям унікальних краєвидів Хортиці досі не було присвячено жодного видання. І це не дивлячись на те, що упродовж останніх двох десятиліть означені терени стали місциною регулярних арт-пленерів, куди з'їжджаються художники з усієї України.

Мета статті – дослідити етапи звернення вітчизняних художників до візій краєвидів Хортиці упродовж середини XIX – початку XXI століть.

Виклад основного матеріалу. Хортиця здавна була місцем сили праукраїнського народу на схилах Дніпра в південній частині України. Означена місцевість, як відомо з археологічних джерел, була заселена нашими пращурами ще у період доби бронзи, коли тут красу місцевих пейзажів доповнювали стародавні водоспади (Киценко М., 1991). З VII ст. до н.е. по III ст. н.е. Хортицю населяли древні скіфи (Новицький Я., 2007), котрі могли передати наступним поколінням свою іранську культуру зороастризму, яка включала як філософську, так і бойову складову, притаманну в подальшому суфійським практикам.

Древня назва острова слов'янського часу була присвячена Св. Георгію, про що писав ще візантійський імператор Костянтин VII Багрянород-

ний (у 946–953 рр.), пригадуючи, що варяги після вдального спуску порогами, ставили під тисячолітніми острівними дубами святилища, вшановуючи в такий спосіб богів і дякуючи їм за допомогу у справі зі стихіями (Хортиця, 2019).

Перша згадка про запорожців, що перебували на Хортиці, датується 1492 роком. 2007 р. острів був названий одним з «Семи чудес України». Надалі він отримав статус заповідника 2019 р. (Хортиця, 2019). З цього часу тут заборонено рвати предковичні рослини, полювати на звірів, риболовити, розпалювати багаття. Красу означеного природно-ландшафтного комплексу цінували здавна.

Окрім Жака Мівілля, котрий зафіксував місцеві краєвиди у замальовках до своєї картини «Дніпро біля Олександрівська» на початку XIX ст. (1814 р.), (Найдено, 2019) надихалися місцевими пейзажами та візіями зі спорудами такі корифеї українського живопису, як Тарас Шевченко (збереглися просопографічні літературні тексти), Іван Айвазовський «Дніпро у Олександрівська» середини 1870-х рр., Ілля Рєпін в картині «Запорожці пишуть листа турецькому султану» (1880–1891 рр.), співець краєвидів з водоймами Півдня України Архіп Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі» (1880 р.) та його учень Костянтин Богаєвський «Дніпрогес вночі» 1930-х рр. (наразі після евакуації Запорізького художнього музею 1941 р. лишилася лише одна невеличка акварельна замальовка до неї) (Алімов С., 2013), Георгій Колосовський «Острів Хортиця» (1955 р.), Галина Севрук, котра підготувала низку ілюстрацій до альбому світлин Хортиці, виданої в Києві 1970-го рр. (Киценко М., 1970) та інші.

Багато митців приїздили на славу батьківщину козацького руху від початку XIX століття, звідки по дніпровським порогам можна було сплавом дістатися берегів Дніпра під Києвом і відвідати козацьку лавру в Межигір'ї і вклонитися Межигірському Спасу у головній святині Козацької держави часів її розквіту – епохи бароко.

Саме козацтво на першу третину XIX століття перебувало в стадії історичного завершення свого розвитку, оскільки, як відомо, ще наприкінці XVIII століття Запорізька січ та її «столиця» на Хортиці були зруйновані за наказом російської імператриці Катерини II. Тому ті художники, які поверталися до історичного епіцентру плекання політичної волі, сили і слави суверенної держави

Україна, як правило робили свій вибір місця праці свідомо, аби закарбувати для наступних поколінь нащадків своєрідний «культурний код» цього святого ландшафту, де, крім іншого, було упокоєно багато славних душ наших предків на чолі з козацькими ватажками, отаманами, представниками козацьких спадкових родів і старшини.

Як не дивно, у радянський час види Хортиці, насамперед, закарбовувалися завдяки зображенням Дніпрогесу. Приміром, низка полотен фео-досійського художника Костянтина Богаєвського, присвячених дніпробудівським візіям, зберігаються у багатьох картинних галереях Європи, включаючи Третьяковську галерею та інші музейні зібрання. Види на них дозволяють побачити греблю, яка зводилася, з різних ракурсів. Насамперед, з лівого та правого берегів Дніпра, а також з острова Хортиця. Зокрема, у запасниках Запорізького художнього музею це епохальне будівництво зафіксоване на численних графічних замальовках Костянтина Богаєвського, які не лише дають змогу реконструювати етапи будівництва, а й побачити приховані на зараз могутні пороги ріки Дніпро, що у свій час боронили козаків від іноземних флотів.

У свій час з цього приводу означеному художнику писав професор Іван Саркісов-Серазин: «Ваші замальовки – це документи епохи. Через сто років у якомусь українському музеї будуть стояти наші нащадки й уважно вдивлятися в зниклі обриси Дніпра <...>. Адже гоголівська романтична Січ Запорозька не зникне. Увага до буйної козацької вольниці не помре. Доля дасть вам можливість не зникнути з пам'яті народної багато сотень років» (Алімов С., 2013). Особливо цінними у контексті цієї документальності нині є й інші візії К. Богаєвського, адже окрім ДніпроГЕСу з видами Хортиці, він писав, як пророк, види Донбасу, порту Маріуполя тощо.

Крім того, автор виконав діораму «Дніпробуд», котра ще 2013 року потребувала негайного порятунку. Дніпрогес був найбільшою у світі гідроелектростанцією, що зводилася п'ять років і була завершена 1932 р. Вона стала ще одним символом стійкості і незламності українського духу, оскільки знаходилася на Дніпрових порогах біля самої Хортиці, і становила разом із нею єдиний ансамбль краєвиду.

Упродовж останніх майже двадцяти років традиції зображення Хортиці як місця духовного спротиву України та її сили поповнилися регулярними мистецькими фестивалями, майстер-класами тощо. Зокрема, відомо, що покутський художник Віктор Семеняк в 2010-х рр. органі-

зовував проекти «Спас на Хортиці» та «Видно-коли Хортиці», результати творчого художників доробку на яких потім експонувалися під назвою «Духовні скарби Хортиці» у київській галереї «Печерська» (Віктор Семеняк, 2010).

З-поміж інших ідей цікаво було замальовувати козацький 700-річний дуб, який зображували на символічному портреті Хортиці. Принагідно варто зазначити, що в акції брали участь відомий дисидент Левко Лук'яненко з онуком. Часто до таких візій долучають і старовинну запорізьку грушу, під якою за переказами відпочивав славетний Кобзар під час мандрівки 1843 р. до Хортиці. Саме тому в народі її прийнято звати шевченковою (Віктор Семеняк, 2010). Багато місцевих мальовничих локацій було створено для людей з інклюзією за дієвої участі меценатів з запорізького комбінату «Запоріжсталь» холдингу «Метінвест» з головною штаб-квартирою у Маріуполі, котрий опікувався і легендарною «Азовсталлю».

1933 р. виконав графічну зарисовку «Дніпробуд» за допомогою туші й пера на папері знаний український художник М. Глушенко, твір якого зберігається у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України в м. Києві (Загорулько Р., 2021), але означена робота носить умовно-абстрактний характер, тому візії місцевості є лише частково прорисованими.

Нині на патріотичній ноті вивчення мистецької спадщини, пов'язаної з Хортицею, слід зазначити, що окреме місце у мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ століть займають візії Хортиці у творчості Сергія Колосовського «ДніпроГЕС» 1950-х рр., живописні твори Володимира Коробова «Стародавній Дніпро», «За сине море» 1964 р., «Хортиця. Зима» 1975 р., надзвичайно декоративні, часом навіть дещо фовістичні картини Леоніда Фаценка «ДніпроГЕС» 1970 р., Анатолія Фоміна «ДніпроГЕС» 1970-х рр., «Дніпро» 1970-х рр., «Гребля» 1970-х рр., замальовки Т. Яблонської межі 1970-х/1980-х рр., Миколи Іолопа «Алея на Хортиці» 2006 р., «Далечинь» 2009 р., Уляни Белнакіти «Візії Хортиці» 2021–2022 р.

Висновки. Отже, осмислено візії Хортиці у творчості таких художників, як напрацювання швейцарця Жака Мівілля початку ХІХ ст. (1814 р.), визначних митців українського живопису – пророка і Кобзаря Тарас Шевченка, котрий у дослідженнях для свого проєкту «Живописна Україна» обійшов пішки і об'їздив всі наймальовничіші славні куточки нашої рідної землі; Івана Айвазовського (візії хортицьких марин якого довго вважалися найраннішими в історії вітчизняного образотворчого мис-

Рис. 1. Жак Мівіллє. Вид Хортиці. 1814 р. Полотно, олія

тецтва), Іллі Репіна, що започаткував професійний пленеризм в українських широтах; Архіпа Куйнджі та Костянтина Богаєвського, яким вдалося передати відчуття пейзажів Півдня України.

Крім того, зустрічаємо образи козацької «землі обетованної» у графіці Миколи Глуценка 1930-х рр., живописі художників Сергія Коловського 1950-х рр., Володимира Коробова 1960-х – 1970-х рр., Леоніда Фашенка «Дніпро-ГЕС» 1970 р., Анатолія Фоміна 1970-х рр., Галини Севрук, Тетяни Яблонської межі 1970-х/1980-х рр.,

Миколи Іолопа 2000-х рр., Уляни Белнакіти 2020-ті рр. та ін. (Іконопис, 2005).

З'ясовано, що означені митці, котрі збагатили українське малярство образами хортицької землі та її заплав, віддавали перевагу техніці живопису або мальовничим акварелям, які дозволяють віддзеркалювати багатство напівтонів, мерехтливості вальорів, виразно накладати мазки фарби. Крім того, живописна складова є й у діорамах, присвячених Дніпробуду, зокрема авторства знаного співця Півдня України Костянтина Богаєвського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алімов С. Його картини стали документами епохи [Про твори художника К. Богаєвського]. Урядовий кур'єр. 26 червня 2013 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/jogo-kartini-stali-dokumentami-epohi/> (дата звернення 21.05.2022 р.).
2. Боплан Г. Л. де. Опис України. Київ, 1990. 323 с.
3. Віктор Семеняк: від Івано-Франківська до Хортиці. Слово Просвіти. 19.10.2010 р. URL: <http://slovoprosvity.org/2010/02/19/viktor-semeniak-vid-ivano-frankivs-ka/> (дата звернення 21.05.2022 р.).
4. Гмелин Самуїл Готліб. Путешествие Гмелина из России для исследования трёх царств естества в 1768, 1769, 1770 и 1771 гг. (1771–1785, ч. 1–3).
5. Деларак Ф. П. Анекдоти про Польщу, або секретні мемуари Яна III Собеського. 1699. [Без суцільної пагінації].
6. Загорулько Ростислав. «Ритми і ритми кольору» Миколи Глуценка. 17.09.2021. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/2021/09/17/rytmy-i-rymy-koloru-mykoly-hlushchenka/> (дата звернення 21.05.2022 р.).
7. Іконопис. Живопис. Графіка. XVII–XXI ст. (з фондозбірки Національного заповідника «Хортиця». Каталог) / авт. тексту і упор. О. Є. Борисенко. [Запоріжжя], 2005. [Без суцільної пагінації].
8. Киценко М. П., Пешанов В. Ф. Хортиця. Фоторозповідь про державний історико-культурний заповідник Радянської України острів Хортицю. Ілюстрації Галини Севрук. Київ: Мистецтво, 1970. 152 с.
9. Киценко М. П. Хортиця в героїці і легендах. Дніпропетровськ: Січ, 1991. 152 с.
10. Лясота Ерих. Дневник Эриха Ляссоты из Стеблау. Лясота Эрих. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Киев, 1890. Вып. 1. 136 с.
11. Новицкий Я. П. Остров Хортица на Днепре, его природа, история, древности. Новицкий Яків. Твори у 5 томах / упор. А. Бойко. Запоріжжя: Тандем-У, 2007. Т. 1. 508 с.
12. Найдено старейшее изображение Хортицы в живописи. 2019. URL: <https://www.vv.com.ua/najdeno-starejshee-izobrazhenie-horticy-v-zhivopisi> (дата звернення 21.05.2022 р.).

13. Хортиця. Заповідник серед міста. 2 лютого 2019 р. URL: <https://ukrainer.net/hortytsya-zapovidnyk-sered-mista/> (дата звернення 21.05.2022 р.).
14. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У 3-х т. Київ: Наукова думка, 1990. Т. 1. 578 с.

REFERENCES

1. Alimov S. Yoho kartyny staly dokumentamy epokhy [Pro tvory khudozhnyka K. Bohaievskoho] [His paintings became documents of the era [On the works of artist K. Bogaevsky]. *Uriadovyi kurier*. 26 chervnia 2013 r. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/jogo-kartini-stali-dokumentami-epohi/> (data zvernennia 21.05.2022 r.) [in Ukrainian].
2. Boplan H. L. de. Opys Ukrainy [Description of Ukraine]. Kyiv, 1990. 323 s. [in Ukrainian].
3. Viktor Semeniak: vid Ivano-Frankivska do Khortytsi [Victor Semenyak: from Ivano-Frankivsk to Khortytsia. The word of enlightenment. 19.10.2010]. *Slovo Prosvity*. 19.10.2010 r. URL: <http://slovoprosvity.org/2010/02/19/viktor-semeniak-vid-ivano-frankivs-ka/> (data zvernennia 21.05.2022 r.) [in Ukrainian].
4. Hmelyn Samuyl Hotlyb. Puteshestvye Hmelyna yz Rossy dlia yssledovanyia trëkh tsarstv estestva v 1768, 1769, 1770 y 1771 hh. (1771–1785, ch. 1–3) [Gmelin's journey from Russia to explore the three kingdoms of nature in 1768, 1769, 1770 and 1771. (1771–1785, pp. 1–3).] [in Russian].
5. Delarak F. P. Anekdoty pro Polshchu, abo sekretni memuary Yana III Sobeskoho [Anecdotes about Poland, or secret memoirs of Jan III Sobieski]. 1699. [Bez sutsilnoi pahinatsii]. [in Ukrainian].
6. Zahorulko Rostyslav. «Rytmy i rymy koloru» Mykoly Hlushchenka [«Rhythms and rhymes of color» by Mykola Glushchenko]. 17.09.2021. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy*. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/2021/09/17/rytmy-i-rymy-koloru-mykoly-hlushchenka/> (data zvernennia 21.05.2022 r.) [in Ukrainian].
7. Ikonopys. Zhyvopys. Hrafika. XVII–XXI st. (z fondozbirky Natsionalnoho zapovidnyka «Khortytsia»). Kataloh / avt. tekstu i upor. O. Ye. Borysenko [Iconography. Painting. Graphics. XVII–XXI centuries (from the collection of the National Reserve «Khortytsia»). Catalog / ed. text and emphasis. O. E. Borisenko]. [Zaporizhzhia], 2005. [Bez sutsilnoi pahinatsii]. [in Ukrainian].
8. Kytsenko M. P., Pieshanov V. F. Khortytsia. Fotorozpovid pro derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk Radianskoi Ukrainy ostriv Khortytsiu. Iliustratsii Halyny Sevruk [Khortytsia. Photo story about the state historical and cultural reserve of Soviet Ukraine, Khortytsia Island. Illustrations by Galina Sevruk]. Kyiv: Mystetstvo, 1970. 152 s. [in Ukrainian].
9. Kytsenko M. P. Khortytsia v heroitsi i lehendakh [Khortytsia in heroics and legends]. Dnipropetrovsk: Sich, 1991. 152 s. [in Ukrainian].
10. Liasota Erykh. Dnevnyk Erykha Liassoty yz Steblau. Liassota Erykh. Memuary, odnosiaschchiesia k ystorry Yuzhnoi Rusy [Diary of Erich Lassota of Steblau. Lasso Erich. Memoirs relating to the history of Southern Russia]. Kyev, 1890. Vyp. 1. 136 s. [in Russian].
11. Novytskyi Ya. P. Ostrov Khortytsa na Dnepre, eho pryroda, ystoria, drevnosty. Novytskyi Yakiv. Tvory u 5 tomakh / upor. A. Boiko [Khortitsa Island on the Dnieper, its nature, history, antiquities. Novitsky Jacob. Works in 5 volumes / emphasis. A. Boyko]. Zaporizhzhia: Tandem-U, 2007. T. 1. 508 s. [in Russian].
12. Naideno stareishee yzobrazhenye Khortytsy v zhyvopysy [The oldest image of Khortitsa in painting found]. 2019. URL: <https://www.vv.com.ua/najdeno-starejshee-izobrazhenie-horticy-v-zhivopisi> (data zvernennia 21.05.2022 r.) [in Russian].
13. Khortytsia. Zapovidnyk sered mista. 2 liutoho 2019 r. [Khortytsia. Reserve among the city. February 2, 2019]. URL: <https://ukrainer.net/hortytsya-zapovidnyk-sered-mista/> (data zvernennia 21.05.2022 r.) [in Ukrainian].
14. Iavornytskyi D. I. Istoriiia zaporizkykh kozakiv. U 3-kh t. [History of the Zaporozhian Cossacks. In 3 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, 1990. T. 1. 578 s. [in Russian].